ФІЛОСОФСЬКО-ІСТОРИЧНИЙ АНАЛІЗ ДИНАМІКИ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Варипаєв О.М.,
кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри ЮНЕСКО «Філософія людського спілкування» та соціально-гуманітарних дисциплін,
Державний біотехнологічний університет,
м. Харків, Україна
Міносян А.С.
кандидат історичних наук, доцент, професор кафедри ЮНЕСКО «Філософія людського спілкування» та соціально-гуманітарних дисциплін,
Державний біотехнологічний університет,
м. Харків, Україна

Вторгнення Росії стало визначальним фактором екзистейнційного буття українського народу останніх років. Інтелектуальний дискурс змістився з інтелектуальної у практичну площину, висуваючи на перший план питання безпеки та політики виживання. Впродовж минулих трьох десятиліть незалежності ідентичність, за В. Декомбом, поставала як своєрідна «лексична головоломка», яку визначали регіональні відмінності, мовна двоїстість та наслідки радянського періоду історії [1, с. 24]. Зараз війна гостріше поставили питання трансформації ідентичності, бо це вже стало не предметом наукової рефлексії, а моральним імперативом, що вимагає відповідного втілення у дієвих вчинках.

З точки зору авторів, воно стала тим каталізатором, який прискорив формування та становлення політичної нації українців. Такий процес відбувся за допомогою декількох ключових механізмів, таких як подолання радянських та пострадянських амбівалентностей, перетворення індивіда на активного носія колективної ідентичності, загальна консолідація суспільства [9, с. 5]. Так були створені нові форми спільноти та солідарності, відбулася остаточна зміна історичної пам’яті на формуючі консолідаційні засади сьогодення.

До 2022 року українська ідентичність часто описувалася через складні моделі подвійних лояльностей. Повномасштабна війна змінила кут зору, вивівши питання ідентичності із сфери простого факту громадянства чи місця народження у сферу «морального» колективного буття [1, с. 28]. Саме ця активність життєвої позиції і визначає фундаментальну систему цінностей людини. Як зауважує В. Декомб, «моральна» колективна ідентичність має якість, яку «можна зберегти, втратити або боронити» [1, с. 7]. Моральний вибір виходить на поверхню у вигляді сукупності мікрорішень, формуючи колективну «моральну особу», що існує у часі і несе відповідальність за вибір власної траєкторії.

Водночас вторгнення спричинило колективну кризу ідентичності у розумінні глибокого розриву між суб’єктивним відчуттям себе та старими ідеалами групи. Були зруйновані ключові довоєнні наративи, які підтримувала частина суспільства: міфи про «братній російський народ», «спільну історію» чи ідею «нейтралітету». Вказані ідеали в один момент стали не просто нерелевантними, а смертельно небезпечними [8, с. 1408].

Західний світ, дотримуючись політики «з зав'язаними очима», ілюзорно покладався на принцип «бізнесу як завжди» та міцні економічні зв’язки, які нібито унеможливлювали великі війни [5, с. 468].

Беззаперечним висновком є те, що війна прискорила масовий процес «вивільнення» мільйонів українців від їхніх локальних та регіональних самоописів, які донедавна мали тенденцію домінувати. Соціологічні дослідження демонструють різке падіння пріоритетності ідентифікації з власним регіоном чи містом, водночас спостерігається стрімка консолідація національної ідентичності [4, с. 300]. Варто зауважити, що регіональні відмінності не зникають, проте переносяться з виміру «Схід-Захід» у площину інтенсивності включення у спільні практики.

Власне, ця сама політика «млявого» спостереження згодом отримала своє логічне продовження, що чітко простежується у характері реакції на події в Угорщині (1956) та Чехословаччині (1968) [6, с. 198]. Виходом із цієї кризи стало формування принципово нових, життєздатних ідеалів. Саме вони знайшли своє практичне втілення у прагненні до європейської та євроатлантичної інтеграції. Ключовим стає не місце проживання і не довоєнна мова, а ступінь участі у громадянській інфраструктурі опору.

Найяскравішим прикладом індивідуальної «вправи на самовизначення» став масовий перехід російськомовних українців на українську мову. Даний феномен не є простою зміною комунікативної звички. Він являє собою свідомий моральний і політичний акт , що має кілька вимірів: символічний розрив із культурним простором агресора, акт солідаризації з власною нацією та утвердження своєї суб'єктивної ідентичності саме як української. Мова перетворюється на ритуал гідності, який зменшує культурну залежність від простору агресора та посилює внутрішню солідарність. Важливою ознакою стає не усунення багатомовності як такої, а зміна символічної ваги кодів. Українська мова працює як маркер взаємної довіри, російська мова втрачає статус культурної норми для масової публічності.

Науковці фіксують [3], що важкі випробування війною стали потужним каталізатором для культурного та політичного самоусвідомлення українців. Ця глибока внутрішня трансформація має цілком конкретні зовнішні індикатори. Мабуть, найпомітнішим із них стало нове, свідоме ставлення до української мови, підтримка якої перетворилася на чіткий ціннісний маркер. Водночас, ця оновлена ідентичність не просто «відчувається», вона вимагає втілення, шукає спосіб проявити себе. Найяскравіше це відбувається через так звані «експресивні акти».

Справа в тому, що ідентичність спільноти не може існувати лише як внутрішнє переживання окремих людей. Вона стає реальною, живою та видимою для світу лише тоді, коли матеріалізується у зовнішніх діях. Саме через конкретні вчинки, публічні висловлювання та мистецькі твори колективне «Я» утверджує себе і стає доконаним фактом.

Мистецтво війни, символи спротиву (відповідь захисників острова Зміїний, літера «Ї» як знак опору в окупованому Маріуполі та ін.) стали миттєво впізнаваними «творами», що виражають ідентичність незламності. Культурно-цифровий фронт виступає лабораторією швидких норм. Меми, гасла, рілси, пости виконують функцію маркерів приналежності і стають портативними носіями пам'яті.

Ще одним масовим проявом такої експресивної ідентичності стали волонтерство та добровольчий рух. У цих практиках громадянська позиція та національна солідарність втілюються в конкретній, матеріальній дії. Такий перерозподіл не зводиться до декларацій, адже підкріплюється поведінковими індикаторами. Різко зростає участь у пожертвах, волонтерських ініціативах, горизонтальних мережах допомоги військовим і цивільним. Політична нація закріплюється не лозунгами, а практиками, які мінімізують дистанцію між наміром і дією. Подальший аналіз показує, що громадянська ідентичність набуває сили саме у практиках, а не у гаслах. Емпіричні спостереження міжнародних досліджень стійкості вказують на зв'язок між міжособистісною довірою, готовністю брати участь у взаємодопомозі та відчуттям дієздатності під час гострої фази вторгнення [2, с. 3-6].

Війна, по суті, спрацювала як «соціальний прискорювач», який неймовірно посилив відчуття українців як єдиного, згуртованого цілого. І цей вибір не лишається на папері. Яскравий приклад, масові процеси деколонізації та дерусифікації, що розгорнулися після 2022 року. Вони цінні не лише тим, що держава нарешті виконує прийняті закони. Набагато важливіше те, що це потужний громадський рух, що йде «знизу», від самих людей, які прагнуть утвердити нову ідентичність у своєму повсякденному просторі [7, с. 197].

Зсув від «пострадянських» до громадянських лояльностей супроводжується редизайном символічного середовища. Семіотика публічного простору відповідає на виклики моменту. Перейменування тисяч топонімів, демонтаж пам'ятників, що символізують

російську імперську спадщину, формування суспільного запиту на нову історичну політику є актом творення. Міський ландшафт очищується від імперських маркерів, натомість виникають локальні символи спротиву, нові місця пам'яті, нові ритуали вшанування. Календар пам'яті, освітні програми, культурні репертуари швидко переорієнтовуються. У такій конфігурації пам'ять набуває нових функцій. Окрім прямої комеморації (вшанування), вона починає виконувати потужну профілактичну роль. Вона діє немов соціальний імунітет, різко знижуючи суспільну толерантність до насильства чи корупційних практик. Паралельно, оновлена українська ідентичність не просто демонтує старі інституційні форми; вона виступає як активна творча сила, що конструює нові. Вона створює той символічний ландшафт, який відповідає новому колективному самовідчуттю. Щоб концептуально осмислити процес руйнування, який несе війна, дослідники використовують термін «депривація» (dispossession). Ключовим є розуміння, що цей термін виходить далеко за межі простої втрати власності чи території. Як зазначають науковці [10, с. 2], це процес, що «ставить під загрозу автономію» спільноти. Він охоплює глибші, нематеріальні втрати: втрату культури, гідності та самої історії. Дослідники виділяють кілька форм цього явища [10, с. 5]: культурну (націлену на стирання специфіки, наприклад, через русифікацію), економічну (втрата базових засобів до існування) та елімінаційну. Отож, російську агресію в цьому аналізі слід розуміти саме як «елімінаційну депривацію».

Депривація, руйнуючи старі соціальні структури, створює фазу «радикальної відкритості. Саме у цій порожнечі, утвореній внаслідок шоку та втрати, виникає «творча стійкість» та регенерація. Деприваційна «відкритість» перетворюється на інституційні інновації, від міського простору до цифрових репертуарів комунікації . На феноменологічному рівні війна спричинила «часову депривацію», тобто розрив лінійного часу, що виражається у відчутті «застиглого 24 лютого» або нескінченного «дня бабака». У межах повсякдення формується етика відповідальності. Родини створюють «екстремальні рутини», що перетворюють тривоги, евакуації, перебої з енергопостачанням на керовані процедури. Психологічний ефект полягає у поверненні контролю над часом, та трансформації емоційного шоку та страху в потужну, об'єднавчу солідарність. Емоційна палітра війни попри розпач характеризується всеохопним відчуттям спільної долі та взаємної відповідальності. Втрата особистого, передбачуваного майбутнього створює потребу в новому якорі сенсу, яким стає «нація» та колективна мета «перемоги». Індивідуальне майбутнє, що вимикається вибухами, заміщується колективною метою перемоги й відновлення.

Для розуміння глибини зсуву, варто порівняти поточний стан із процесами націєтворення 1990-х років. Той період характеризувався як складний проєкт формування ідентичності на уламках СРСР, обтяжений радянською спадщиною. Так у сучасній українській публіцистиці та есеїстиці трагедії дедалі частіше об'єднують. Їх розглядають як два різні методи, але з єдиною метою, упокорення та нищення української нації, що, по суті, і є геноцидною практикою російського імперіалізму в ширшому сенсі.

Сучасна війна спрацювала як «герменевтичний міст». Це науковий термін, але означає він дуже людяну річ: те, що ми переживаємо зараз, дало нам ключ до розуміння і, головне, відчуття того, що переживали наші предки. Ми ніби опинилися з ними в одному емоційному полі. І, мабуть, найважливіше: це стерло старі регіональні розбіжності. Раніше суперечки про УПА чи Голодомор могли розділяти Схід і Захід. Але коли мешканці Харкова, Херсона чи Маріуполя на власному досвіді відчули, що таке російський імперіалізм, це створило спільну емоційну основу. Те, що комусь могло здаватися «галицькою» чи «центральноукраїнською» історією, стало спільним болем і спільною пам'яттю для всіх.

Змінилися й самі «виробники» ідентичності. У 90-х роках держава покладалася на класичні «майданчики націоналізації», школи, університети, культурні фестивалі. Але сьогодні з'явилися набагато потужніші «кузні ідентичності». Первинними джерелами, з яких

ми черпаємо розуміння того, хто ми є, стали Збройні Сили України та масовий волонтерський рух. І це не просто красива метафора. Соціологія чітко це фіксує: Збройні Сили є інституцією з абсолютним, найвищим рівнем довіри в суспільстві. Вони не просто захищають країну, а стали точкою збірки для нової української ідентичності.

На рівні легітимності інституцій виникає інверсія ієрархій. Найвищі показники довіри концентруються навколо Збройних Сил і волонтерських мереж, тоді як класичні політичні органи отримують нижчі оцінки ефективності. Пояснення дає поведінковий профіль громадян під час нападу. Легітимність дарує не посада, а здатність виконувати життєзберігальні функції. Армія виконує функцію захисту, волонтерські мережі виконують функцію швидкої логістики й підтримки. Формується нова соціальна угода, у якій символічний капітал належить тим, хто підставляє плече й тримає лінію. Поряд із ЗСУ, волонтерські організації користуються винятково високою довірою. Армія перетворилася на головний символ і гарант існування нації. Цей зсув підтверджує тезу про те, що війна зміцнила колективне почуття ідентичності саме в опозиції до агресії, трансформувавши громадянську приналежність на більш етнокультурну, що підкреслює єдність і опір [4, с. 305].

Війна ліквідувала лімінальні, «проміжні» простори ідентичності, які характеризували пострадянську Україну. Зовнішня загроза змусила до внутрішнього прояснення приналежності, що особливо помітно на прикладі спільнот зі складною історією. Внутрішня різноманітність не зникає, однак змінює структуру конфліктів. Український випадок ілюструє таку логіку перебудови ідентичності, коли коаліція різних культурних траєкторій тримається на спільному прагненні до європейського вибору, а не на уніфікації звичаїв. Головне, що у всіх випадках «русский мир» перестав бути культурним партнером і став остаточним «іншим», проти якого визначається сучасна українська ідентичність.

Список використаних джерел:

1. Descombes, V. (2014). *Puzzling identities*. Harvard University Press. https://doi.org/10.4159/9780674495869

2. Goodwin, R., Hamama-Raz, Y., Leshem, E., & Ben-Ezra, M. (2023). National resilience in Ukraine following the 2022 Russian invasion. *International Journal of Disaster Risk Reduction, 85*, 103487. https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2022.103487

3. Krymets, L., Saienko, O., Nedvyha, O., Tserkovnyak-Horodets'ka, O., & Logvinenko, N. (2025). The formation of Ukrainian national identity in the context of Russian aggression: A philosophical and psychological analysis. *International Journal on Culture, History, and Religion, 7*(1), 518–536. DOI: 10.63931/ijchr.v7iSI1.153

4. Kulyk, V. (2024). National identity in time of war: Ukraine after the Russian aggressions of 2014 and 2022. *Problems of Post-Communism, 71*(4), 296–308. https://doi.org/10.1080/10758216.2023.2224571

5. Minosian, A. S., Varypaiev, Olexii. (2024). Russian aggression and existential challenges of the modern world: Ukrainian context. In *Selected Papers of VI International Conference on European Dimensions of Sustainable Development* (pp. 466–473). Kyiv: National University of Food Technologies. https://doi.org/10.24263/EDSD-2024-6-52

6. Міносян, А. С., Варипаєв, О. М. (2021). Політика умиротворення агресора в контексті розбудови української держави. *Слобожанський гуманітарій*, (2), 194–200. https://doi.org/10.5281/zenodo.16885169

7. Міносян, А. С., & Варипаєв, О. М. (2024). Геноцид українського народу як визначальний фактор російської імперської політики. *Актуальні питання у сучасній науці, 4*(22), 1194–1208. https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-1194-1208 Державний біотехнологічний університет

8. Міносян, А., Варипаєв, О. (2025). Західна стратегія та українське питання: історичний досвід, реалії, перспективи. *Актуальні питання у сучасній науці*, № 4(34), 1476–1489. Вилучено з: https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-4(34)-1476-1489

9. Wanner, C. (1998). *Burden of dreams: History and identity in post-Soviet Ukraine*. Pennsylvania State University Press. https://www.psupress.org/books/titles/0-271-01792-9.html psupress.org

10. Wanner, C. (Ed.). (2024). *Dispossession: Anthropological perspectives on Russia's war against Ukraine*. Routledge. https://doi.org/10.4324/9781003382607

ГАСТРОНОМІЧНА СПАДЩИНА ЯК ІНСТРУМЕНТ ДЕКОЛОНІЗАЦІЇ ТА СТІЙКОСТІ: УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД

Варипаєв О.М.

кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри ЮНЕСКО «Філософія людського спілкування» та соціально-гуманітарних дисциплін, Державний біотехнологічний університет, м. Харків, Україна

Повномасштабне вторгнення Росії у 2022 році зрушило звичний досвід українців, у тому числі їхні стосунки з їжею. Рутинна дія набрала виразних психологічних, культурних і політичних сенсів. Їжа стала опорою емоційного стану, маркером ідентичності та в деяких випадках каналом дипломатичної комунікації. Масова мобільність населення лише прискорила ці процеси: понад 3 мільйони осіб стали ВПО, близько 6 мільйонів залишили країну [8]. Гуманітарна криза й колективна травма переозначили щоденні харчові практики та їхню символіку. У контексті війни їжа виконує подвійну роль: матеріального ресурсу й психологічної опори. Етнографічні спостереження в Україні показують, що посилюються її символічні та комунікативні функції: через їжу утримується зв'язок із традицією та підтримується спільнотна солідарність [3, с. 39]. Відповідно, дослідження «філософії їжі» потребує міждисциплінарного підходу, здатного зводити разом мікропереживання та широкий воєнний контекст.

На глобальному рівні продовольча безпека підривається комплексом взаємопов'язаних криз. Пандемія, російсько-українська війна та кліматичні зміни утворюють «вузол», у якому перебої постачання, втрата доходів і цінова турбулентність резонують одна з одною. Такий стан позначають як полікризу: енергетичні збої протягом короткого часу відбиваються на харчуванні, тоді як посухи живлять політичну нестабільність. Найуразливішими стають периферійні спільноти; відповідно, аналіз українських практик варто вбудовувати в цей переплетений фон [10, p. 15].

Коли людина обирає, що готувати й їсти, це не лише «подобається/не подобається». Ми постійно узгоджуємо себе між трьома полюсами: ким я є (ідентичність), що зручно й доступно (ціна, час, навички) та яку відповідальність несу за наслідки (для здоров'я, довкілля, інших). Такий трикутник допомагає чесно поглянути на повсякденні рішення від списку покупок до святкового столу [5, pp. ix–x]. Звична «нормальність» руйнується, значення улюбленої або звичної страви виходить за межі біологічної потреби: вона допомагає не розчинитися у тривозі, втримує відчуття гідності та зв'язок із домом. У цьому сенсі їжа виявляє свою онтологічну сутність, тобто дозволяє переосмислити буття, зібрати пам'ять і зберегти людяність, повертаючи через запах і смак до відсутньої або покинутої домівки [2, с. 201].

Для коректного опису воєнних трансформацій харчової культури слід прийняти двошарову перспективу: мікродосвіди емоцій нерозривні з макроумовами війни й глобальних процесів. Комфорт, ностальгія та тривога у сприйнятті їжі мають розглядатися